

(əvvəli ötən sayımızda)

Linqvistik və digər dəlillərin də göstərdiyi kimi Sumeri tərk edən Munnabutu, yəni köç-günlərin bir qolu Qara dəniz ətrafından dolaşaraq Qafqazlardan keçmiş, qzeyə və Volqaboyuna hərəkət edərək burada qədim adı Samara olan şəhər qurmuşlar. Sonra isə Baltik dənizinə doğru getmişlər ki, burada yaşayan finlərin dili Sumer dilindən başqa heç bir dilə bənzəmir. Bəzi müəlliflər Eston dilini də sumer kökünə bağlayırlar. Bəzi arxeoloji və linqvistik dəlillər sumerli köçmənlərin digər bir qrupunun isə Dunay çayı boyunca irəlilədiklərini və dillərinin sumer dili xaric heç bir dil ilə qohumluq əlaqələri göstərmədiyini macarların sumerlərə mənsub olduqları haqqındakı inamlarını dəstəkləməkdədir. Sumerlərin məhz bu ərazidən keçdiklərini sübut edən dəlillər Dunay çayının Qara dəniz ilə birləşdiyi nöqtədə yerləşən Rumuniyanın Dakiya bölgəsində aşkar edilən "təqvim məbədləri" adlanan və Qara dənizin Stonehengi sayılan və bir neçə terras üzərində inşa edilən tikillilərdir. (Z.Sithçin, 1993, Səh. 402)

Türk tarixçisi R.O.Türkkan yazır ki, onun Ön Türklər adlandırdığı Sumer Böyük Tufandan sonra yenidən yüksəliş dövrünə qədəm qoymuş, lakin qzeydən və Ərəb yarımadasından davamlı şəkildə gəlib basqınlar edən sami tayfaları Sumerin sərhədlərində yerləşməyə başlamış və Akkad dövlətini qurmuşdular. E.q. 2350-ci illərdə Sumer orduları Akkadı ələ keçirib öz hakimiyyətini yenidən bərpa etsələr də, 2334-cü ildə akkadlı Sarqon yenidən Sumerdə hakimiyyəti ələ keçirir. E.q. 2279-cu ildə Sumer öz hakimiyyətini yenidən bərpa edir və bu e.q. 2100-cü ilə qədər davam edir. Kəldanlılar və Amorit Babililər Mesopotamiyanı tamamilə ələ keçirirlər və bu torpaqlar Ön Türklərin yurdu olmaqdan tamamilə çıxır. Elamlar qısa bir zaman içərisində Babilini ələ keçirsələr də, sonucda bu bölgə tamamilə ərəblərin və ibranlıların ölkəsi halına gəlir". (R.O.Türkkan. 2002, C. 1, Səh. 600)

Sami tayfalarının Mesopotamiyada ilk təcavüzkar axınları və Sumer şəhərlərinə basqınları nəticəsində sumerlərin öz yerlərini tərk edib müxtəlif ərazilərdə, o cümlədən də Kiçik Asiya ərazisində məskunlaşaraq burada müxtəlif adlar altında

X FƏSİL.

Sumerli öntürklərin

öz ilkin vətənləri

Turana dönüşləri

Qədim tarixi dövrlərdə etnosların miqrasiyası məsələsi tarix, etnologiya və arxeologiya elmlərinin ən önəmli araşdırma mövzularından birini təşkil edir. Miqrasiya proseslərini tarixi aspektdə araşdıran bilim adamları ona təkan verən iki faktor, müsbət aspektdə

Ələsgər Siyablı

ibarət qarşı axın şəklində inkişaf edir və "axın və əks axın" formasında gerçəkləşir. Hər bir köç axını sonucda əks axınla nəticələnir. Arxeoloji nümunələr əsasında müəyyən olunmuşdur ki, uzaq məsafələrdə yerləşən ölkələrlə baş verən ticarət adətən vaxtilə həmin ölkələrdən gələn miqrantlar vasitəsilə həyata keçirilir. (E.Lee. N1, 1966, Səh. 904)

E.q. III minillikdə artıq Mesopotamiyadan İran yaylası üzərindən Mərkəzi Asiyaya, Okus uyqarlığının ərazisinə doğru geniş ticarət yolu mövcud idi. Sumerdən və Elamdan Turana müxtəlif kult əşyaları, qızıldan və saxsıdan heykəl-

nin turanlı köçerilərinin dünya tarixində mühüm rol oynadıklarını qeyd edərək yazır: "Onlar tarix ərzində 20 dəfə Turan yaylasından hərəkət edərək Hind və Qanq vadilərini, Dəclə Fərat vadilərini işğal edərək ucqarların durğunlaşmış mədəniyyət mərkəzlərinə yeni insan axını əlavə etməklə canlılıq gətirmişlər. (Grosset R. 1921, Səh. 6)

Türklərin tarixin müxtəlif mərhələlərində köçüb yerləşdikləri ərazilərdən öz tarixi vətənlərinə yenidən geri dönüşlərini özündə əks etdirən bir çox konsepsiyalar irəli sürülmüşdür.

Amerikan tarixçisi Filip Smit yazır ki, nə vaxtsa cənubun məhsuldar ölkələrinə axın edərək yerləşən böyük Turya və ya Turan irqi Mesopotamiyada irqlər arasındakı qarşıdurma səbəbi ilə yenidən Mərkəzi Asiyanın bir o qədər də qonaqpərvər olmayan ərazilərinə geri dönmüşlər. Onların

Dünya tarixinin Turana dövrü

dövlətlər qurmuşdular. Bu dövrlərdən biri də Khatti tayfalar birliyinin Kiçik Asiya ərazisində qurduqları çoxsaylı şəhər bəylik dövlətləri konfederasiyası idi. Lakin amansız və dağıdıcı assur tayfalarının II Sarqonun başçılığı ilə yeni bir dövlət qur-

maları və qonşu xalqlara qarşı işğalçılıq yürüşləri sumerlin varisləri olan Khatti dövlətinin dağılmasına və öz yurdlarından yeni bir köç dalğasına məruz qalmalarına səbəb olmuşdur. İngilis assuroloqu Vaddell sumerlərin qalıqları olan khattilərin sonradan öz yerlərini tərk edib Finikiyada, Suriyada, Kiliyada, Kiçik Asiyanın digər ərazisinə yerləşmələrinin səbəbini Assuriyanın sami kralı Sarqonun şimal və şərq istiqamətində yerləşən ölkələrə qarşı apardığı dağıdıcı müharibələrlə əlaqələndirirdi. (Waddell L. 1929, Səh. 45)

Vaddellin yazdığına görə II Sarqon e.q. 717-ci ildə Khattilərin cənubdakı paytaxtı Karkemışi tutaraq onun kralını öldürdü və əzəmətli Karkemiş şəhərinə öz qubernatorunu təyin edib əyalət şəhərinə çevirdi. Kimmerlər də Xappadokiyanın şimal hissəsini ələ keçirdilər və bu hadisələr Kiçik Asiyadan və Zaqros dağları ərazisindəki xalqların böyük köçlərinə səbəb oldu. (Waddell L. 1929, Səh. 45)

"bəz bədici" və mənfi aspektdə "ftələyici" olaraq müəyyən etmişlər. Miqrasiyalar yaxın və uzaq olma baxımından da fərqlənirlər.

Miqrasiyada "Geri dönüş" nəzəriyyəsinə irəli sürən Georg Qmex miqrasiyanın hər zaman iki istiqamətdə baş verdiyini və ilkin miqrasiyanın ardınca mütləq geri dönüş axınının gerçəkləşdiyini qeyd edir. O geridönüş miqrasiyasını miqrantların öz ilkin vətənlərinə geri dönərək məskunlaşması kimi dəyərləndirir. (G.Gmelch. 1980, Səh. 135-159)

Bu nəzəriyyəyə uyğun olaraq David Antoni miqrasiyanı ikitərəfli hərəkətə malik yola bənzədir. "Uzaq məsafələrə köç zamanı yol istiqaməti və marşrutu gediləcək ərazi haqqında öncədən məlumatın olması böyük önəm daşıyır". (D.Anthony, Vol. 92, N4, Janu- ar 1990. Səh. 895-914.)

Geri dönüş miqrasiyasını labüd edən səbəblər önəmlidir. Miqrasiya axınlarının əksəriyyəti miqrantların gəldikləri məkana geri dönüşündən

ciklər, amuletlər, bəzək əşyaları gətirilir, Mesopotamiyaya isə Okus uyqarlığı ərazisinin zəngin mədənlərindən lapis-lacivərd, qalay, mis məmulatları aparılırdı. Bürünc dövründə bu dəyərli metallar Mesopotamiyada məişət əşyaları ilə yanaşı silah hazırlanması üçün böyük ehtiyac duyulan xammal idi. Mövcud olan bu geniş ticarət əlaqələri və uzun məsafəyə malik karvan yollarının yaxşı öyrənilməsi gələcək qarşılıqlı miqrasiya prosesləri üçün əlverişli zəmin yaradırdı.

Sumerlərin öz ilkin ana yurdları Mərkəzi Asiyadakı Turandan Mesopotamiyaya köçləri və min illər sonra yenidən geri köçlərə məruz qalmaları yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz "geridönüş" nəzəriyyəsinin tarixi planda gerçəkləşməsidir. Bu nəzəriyyənin ən parlaq nümunəni türklərin öz ilkin vətənləri Turandan müxtəlif istiqamətdə baş verən köçləri və fərqli zaman kəsiyində yenidən öz vətənlərinə geri dönmələridir. Fransız tarixçisi R.Grosset Orta Asiya çölləri-

geri dönüşü uzun illər ərzində arilərlə qarşıdurmalarına səbəb olmuşdur. (Smith P. 1888, Səh. 379)

Lenorman Türklərin mənşəyi və dünyaya yayılma prosesini özündə əks etdirən "Yüksəliş və təkrar dönüş" tezisini irəli sürmüşdür. Lenorman yazır: "Turanlıların yayıldığı çıxış məntəqəsi sivil bəşəriyyətin dörd böyük irqinin ümumi beşiyi olan ərazidə idi. Hətta bu gün Altayda yaşayan şimal turanlıları, uqro-finlər, samoyed türk-tatarlar, monqollar, tunguzlar üçün Altay beşik deyil, E.Renan da qeyd edirdi ki, türklərin indi yaşadıkları yer onların köçlərinin 3-cü mərhələsini təşkil edir və Altaylar onlar üçün yenidən qalxıb yüksələrək yeni yerləşim məntəqəsini tapmaq üçün bir çıxış nöqtəsidir. Hər dəfə Altay dağlarında məskunlaşaraq artıb çoxaldan turanlı türklər yenidən öz yurdlarını tərk edərək yer üzərinə yayılırlar və bu hadisə tarixin müxtəlif dövrlərində yenidən təkrarlanır".

(ardı gələn sayımızda)